

Розділ 6

УДК 37.016:[81+82]:613

DOI 10.69842/prof2025.3.6

Ольга ЛІЛІК

Olha LILIK

СТРАТЕГІЇ ЗАСТОСУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ГАЛУЗІ

STRATEGIES FOR THE APPLICATION OF HEALTH-SAFE TECHNOLOGIES IN LESSONS OF THE LANGUAGE AND LITERARY FIELD

У статті схарактеризовано основні стратегії застосування здоров'язбережувальних технологій на уроках мовно-літературної галузі (української мови, української і зарубіжної літератур).

Обґрунтовано, що професійно-педагогічна діяльність учителя мовно-літературної галузі в сучасних умовах пов'язана з необхідністю врегулювання педагогічних конфліктів, пошуком шляхів оптимізації освітнього процесу, подоланням освітніх втрат і наслідків дії стресогенних чинників. Відповідно, учителям української мови й літератури, зарубіжної літератури потрібні знання, уміння й навички ефективного використання здоров'язбережувальних технологій.

Констатовано, що здоров'язбережувальні технології є комплексом взаємопов'язаних заходів, спрямованих на збереження та зміцнення фізичного,

психічного, соціального та духовного здоров'я здобувачів освіти в освітньому середовищі. Реалізація цих технологій в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти передбачає створення сприятливих умов для навчання, раціональну організацію освітнього процесу, профілактику захворювань та формування здорового способу життя.

Доведено, що теоретичним підґрунтям для застосування здоров'язбережувальних технологій можуть стати психологічні стратегії. Обґрунтовано, що стратегія – це своєрідне регульоване психічне утворення, що сприяє ефективному розв'язанню особистісних і професійних завдань на основі актуалізації наявних знань, умінь та досвіду. З'ясовано, що розроблення й застосування стратегій задля реалізації здоров'язбережувальних технологій на уроках мовно-літературної галузі в закладах загальної шкільної освіти сприятиме підвищенню їхньої ефективності, що в перспективі сприятиме покращенню фізичного й психічного здоров'я здобувачів.

Схарактеризовано чотири основні групи психологічних стратегій (теоретико і практико орієнтовані, організаційно-методичні та технологічні) й обґрунтовано особливості їх застосування в процесі професійної діяльності учителів мовно-літературної галузі на уроках української мови, української і зарубіжної літератур.

Ключові слова: стратегії, мовно-літературна галузь, здоров'язбережувальні технології, українська мова, українська література, зарубіжна література, здобувачі освіти, учитель.

The article describes the main strategies for the application of health-safe technologies in lessons of the language and literary field (Ukrainian language, Ukrainian and foreign literature).

It is substantiated that the professional and pedagogical activity of a teacher of the language and literary field in modern conditions is associated with the need to resolve pedagogical conflicts, find ways to optimize the educational process, overcome educational losses and the consequences of stress factors, so teachers of the Ukrainian language and literature, foreign literature need knowledge, skills and abilities to effectively use health-safe technologies.

It is stated that health-saving technologies are a set of interrelated measures aimed at preserving and strengthening the physical, mental, social and spiritual health of students in the educational environment. The implementation of these technologies in the educational process of secondary education institutions involves the creation of favorable learning conditions, rational organization of the educational process, disease prevention and the formation of a healthy lifestyle.

It is proven that psychological strategies can become the theoretical basis for the application of health-saving technologies. It is substantiated that the strategy is a kind of regulated mental formation that contributes to the effective solution of personal and professional tasks based on the actualization of existing knowledge, skills and experience. It is found out that the development and application of strategies for the implementation of health-saving technologies in language and literature lessons in secondary education institutions will contribute to increasing

their effectiveness, which in the future will contribute to improving the physical and mental health of students.

Four main groups of psychological strategies are characterized (theoretically and practically oriented, organizational-methodical and technological) and the features of their application in the process of professional activity of teachers of the language and literature branch in the lessons of the Ukrainian language, Ukrainian and foreign literature are substantiated.

Key words: *strategies, language and literature branch, health-saving technologies, Ukrainian language, Ukrainian literature, foreign literature, students, teacher.*

Постановка проблеми. В умовах реформування освітньої галузі актуалізувалася низка проблем, які потребують термінового розв'язання: це розвиток соціоемоційного інтелекту здобувачів середньої і вищої освіти, подолання освітніх втрат, нівелювання впливу стресогенних чинників, урегулювання педагогічних конфліктів, налагодження ефективної взаємодії з суб'єктами освітнього процесу тощо. Особливого значення в цьому контексті набуває застосування здоров'язбережувальних технологій, які на сьогодні інтерпретують як комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на збереження та зміцнення фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я здобувачів освіти в освітньому середовищі. Вони передбачають створення сприятливих умов навчання, раціональну організацію освітнього процесу, профілактику захворювань та формування здорового способу життя (Носко, Гаркуша, Носко, 2020). Відповідно, постає необхідність розроблення стратегій для ефективного застосування здоров'язбережувальних технологій, зокрема на уроках мовно-літературної галузі, оскільки українська і зарубіжна література як форма суспільної свідомості, як вид мистецтва чинить потужний вплив на ціннісно-емоційну сферу й підсвідомість реципієнта, зменшуючи негативну дію стресу.

У попередніх дослідженнях уже було доведено, що стратегія – це своєрідне регульоване психічне утворення, що сприяє ефективному розв'язанню особистісних і професійних завдань на основі актуалізації наявних знань, умінь та досвіду (Лілік, 2020). Констатовано також, що стратегії притаманні такі ознаки: певна послідовність в обробленні інформації на противагу випадковим, невпорядкованим діям, економія часу та пізнавальних ресурсів

індивіда, гнучкість мислення (уміння суб'єкта змінювати, коригувати гіпотези під час зіткнення із суперечливою інформацією), упевненість суб'єкта у правильності обраної послідовності дій та точне дотримання цього порядку (Лілік, Вакула, 2021). Отже, розроблення і застосування стратегій у процесі реалізації здоров'язбережувальних технологій на уроках мовно-літературної галузі в закладах загальної шкільної освіти сприятиме підвищенню їхньої ефективності, що в перспективі сприятиме покращенню фізичного й психічного здоров'я здобувачів.

Аналіз останніх публікацій. У процесі дослідження основних стратегій застосування здоров'язбережувальних технологій на уроках мовно-літературної галузі враховано погляди на цю проблему Є. Гливи, В. Моляка, Е. Помиткіна, В. Рибалки, Д. Романовської, А. Фурмана та ін. До проблеми стратегіальності професійно-педагогічної діяльності загалом, рівнів реалізації стратегії ми вже зверталися в низці попередніх публікацій (Лілік, 2020; Лілік, Вакула, 2021), проте проблема розроблення й відбору стратегій для реалізації здоров'язбережувальних технологій залишалася до сьогодні поза увагою дослідників.

Мета дослідження – схарактеризувати основні стратегії застосування здоров'язбережувальних технологій на уроках мовно-літературної галузі.

Виклад основного матеріалу. Передусім варто обумовити, що кожна із виокремлених нами стратегій ґрунтується на певній методологічній основі, що актуалізує необхідність аналізу філософських і психологічних концепцій, які стали основою для формування відповідних стратегій, на які може спиратися вчитель мовно-літературної галузі в контексті використання здоров'язбережувальних технологій.

Наприклад, А. Фурман на основі ідеї про відповідність парадигмально-дослідницьких методологій у сучасній психології стратегіям професійного методологування, виділив групи теоретико і практико орієнтованих стратегій. До першої групи увійшли стратегії, які відображають домінуюльну теоретичну концепцію, систему теоретичних знань та засобів діяльності, окреслених класичними та сучасними теоретичними підходами. До другої групи дослідник відніс стратегії, які визначають основні напрями практичної діяльності (Фурман, 2012: 116). Відповідно, у групі теоретико орієнтованих стратегій визначено 18 видів класичних

зарубіжних та сучасних українських стратегій. До класичних зарубіжних стратегій віднесено 9 видів, зокрема:

- біхевіористична стратегія діяльності (Е. Торндайк (Thorndike, 1940), Дж. Уотсон (Watson, 1930)), яка базується на ідеї набуття знань, умінь і навичок, відповідно до якої всього, чого можна навчитися, можна й розучитися. Згідно з цією стратегією, навички – це основний складник структури особистості, а водночас, головний елемент дослідження в теорії набуття, що з'являються внаслідок зв'язку між стимулом і реакцією. Конфігурація таких навичок є нестабільною і залежить від особливих подій, які відбулися в житті індивіда і є результатом внутрішніх стимулів;

- психоаналітична стратегія, метою реалізації якої є усвідомлення людиною свого внутрішнього конфлікту за допомогою методу інтерпретації. Результатом реалізації такої стратегії є здобуття особистістю нових знань про особливості свого внутрішнього конфлікту шляхом інсайту, який може виникнути на уроках мовно-літературної галузі під враженням від прочитаного літературного твору чи в процесі його аналізу. У межах психоаналітичної стратегії можна визначити низку окремих її різновидів, зокрема: класичний психоаналіз З. Фрейда (Фройд, 2018), неофрейдизм К. Горні (Горні, 2016), Е. Фромма (Фромм, 2019) тощо;

- гештальт-терапевтична стратегія діяльності (Ф. Перлз (Перлз, 2007)) базується на принципах актуальності діяльності, прагнення до розвитку усвідомленості та формування здатності брати відповідальність за своє життя. Стратегії гештальт-терапії спрямовані на розвиток цілісного образу людини у п'яти сферах її життя (фізичній, емоційній, раціональній, соціальній та духовній), а відповідно й на ефективне розроблення стратегій у зазначених сферах, зокрема на прикладах, уміщених у літературних творах, унаслідок цілеспрямованого акцентування на певних ситуаціях під час шкільного аналізу;

- стратегія психосинтезу, сформульована Р. Ассаджіолі (Assagioli, 1965), спрямована, по-перше, на розвиток та вдосконалення особистості, а по-друге, на гармонізацію її стосунків з власним «Я» та більш повне єднання з ним. Зазначена стратегія на уроках мовно-літературної галузі може стати інструментом для усебічного розвитку особистості учня та його саморозуміння для того, хто не хоче пасивно сприймати всі життєві події, а прагне сам приймати вирішальні рішення, а також для інтегрального

виховання гармонійної та ефективної особистості, для розвитку здібностей людини та усвідомлення нею своєї істинної духовної природи на матеріалі кращих творів української і зарубіжної літератури;

- психодраматична стратегія діяльності (Я. Морено) передбачає використання драматичної імпровізації, основними ознаками якої є креативність і спонтанність, з метою вивчення внутрішнього світу людини, розвитку її творчого потенціалу і розширення можливостей взаємодії з людьми та адекватної поведінки в різних життєвих і професійних ситуаціях (Moreno, 1964); можливості для реалізації цієї стратегії на уроках мовно-літературної галузі виникають передусім під час вивчення драматичних творів, а також залучення учнів до інсценізацій, мелодекламування, перегляду театральних вистав тощо;

- арт-терапевтична стратегія діяльності (А. Хілл (Hill, 1948), Дж. Рубін (Rubin, 2016)) передбачає використання художніх прийомів зокрема та творчості в цілому з метою розвитку цілісної особистості, її творчого потенціалу, розв'язання інтраперсональних конфліктів, самовираження та самопізнання засоби літератури як мистецтва слова. Указану стратегію зазвичай застосовують для покращення когнітивної й сенсомоторної функцій, формування в учнів самоповаги, почуття власної гідності й самоусвідомлення, емоційної стійкості, розвитку соціальних навичок, розв'язання конфліктів і зниження тривожності. Ця стратегія надає змогу виражати агресивні почуття в соціально прийнятній манері та дозволяє працювати з думками та почуттями, які здаються неподоланими (втрати, смерть, пережите насильство, страхи тощо); відповідно, вона дає можливість розв'язати низку важливих і складних проблем на основі відповідного літературного матеріалу;

- символдраматична стратегія діяльності (Х. Лейнер) передбачає використання широкого спектру візуалізацій, що впливають на спогади та відчуття особистості; ця стратегія спрямована на виявлення позасвідомих прагнень людини, її фантазій, конфліктів та механізмів захисту (Leuner, Lang, 1982); нам імпонує ця стратегія, оскільки наразі візуалізація широко застосовується в методиці навчання української та зарубіжної літератури, вона сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу, а також розв'язанню низки особистісних проблем на основі певного мовного й літературного матеріалу;

- еkleктична стратегія діяльності (Д. Бластейн) полягає в інтеграції різних підходів для розв'язання проблемних запитів особистості, гармонійного поєднання прийомів різних психотерапевтичних напрямів. Стратегія сприяє змінам та еволюції внутрішніх психічних функцій, міжособистісних стосунків та здатності людини вирішувати найважливіші життєві проблеми (Blustein, 1987); ця стратегія імпонує нам своїм ситуативним і адаптивним характером, оскільки вчитель мовно-літературної галузі має адекватно й швидко реагувати на ситуації, які виникають у межах освітнього процесу, уміти знаходити підхід до кожного учня й шукати шляхи для подолання кризових станів, подолання наслідків стресу тощо;

- стратегія соціальної терапії, яка полягає у психотерапевтичних впливах на індивіда з метою лікування, корекції, психогієни та психопрофілактики його соціальної поведінки, усіх форм відхилень та делінквентності; у цьому випадку вважаємо доцільним залучення до співпраці шкільного психолога для діагностування проблеми й пошуку оптимальних шляхів для її розв'язання.

До сучасних українських стратегій віднесено 9 видів, зокрема:

- стратегія творчої діяльності В. Моляко (Моляко, 2002), що полягає в застосуванні тренінгової системи розвитку творчих здібностей, активізації мислення. У межах цієї стратегії автором запропоновано тренінгову систему КАРУС, що була названа за основними стратегіями конструкторської творчості (комбінування - аналогізування - реконструювання - універсальна стратегія - спонтанні «випадкові» підстановки); варто зауважити, що тренінги на сьогодні набувають неабиякої популярності й використовуються в різних сферах, зокрема вже було доведено їхню дієвість у сфері подолання наслідків стресу й розвитку соціоемоційного інтелекту. Зазначену стратегію можна реалізовувати на уроках мовно-літературної галузі як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Вона передбачає різні модифікації залежно від конкретних умов застосування (контингент, тривалість і масштаб навчання). Запропонована система є ефективним засобом стимулювання творчого мислення і передбачає застосування методик активізації творчої діяльності на уроках мовно-літературної галузі, періодичне анкетування, опитування суб'єктів освітнього процесу, проведення вільного творчого пошуку і спеціальних колективних рішень-дискусій (Моляко, 2002), а відтак

створює сприятливі умови для реалізації здоров'язбережувальних технологій;

- стратегія активного соціально-психологічного навчання (АСПН), розроблена Т. Яценко (Яценко, 2004), що передбачає застосування психокорекційної практики, результатом якої є отримання рефлексивних знань та розвиток соціально-перцептивного інтелекту. У межах цієї стратегії домінує групова психокорекційна робота, яка за своєю суттю є навчанням глибинно-психологічного аналізу поведінкового матеріалу. Стратегія АСПН орієнтована на пізнання глибинно-психологічних витоків особистісних проблем членів групи та на дослідження життєвих передумов їх формування, що виявляються у моделях спонтанної і невимушеної взаємодії між учасниками групи. Під час АСПН поєднуються психодіагностичний та психокорекційний процеси (Яценко, 2004). Вважаємо, що ця стратегія на уроках мовно-літературної галузі може стати в пригоді під час групової й колективної роботи, виконання проєктів щодо;

- стратегія життєвого саморуху, автором якої є Т. Титаренко (Титаренко, 2003), передбачає активізацію здатності людини брати на себе відповідальність, відчувати свою внутрішню свободу, керувати власним життям, тобто, вчасно робити вибір, адекватний життєвим обставинам. Життєвий вибір – це стратегічне рішення, яке зумовлене певними життєвими подіями чи складними обставинами, особистісними кризами. Психологічна стратегія полягає в наданні допомоги людині із використанням мотиваційних каталізаторів (актуальних і потенційних життєвих цінностей, усвідомлюваних і неусвідомлюваних потреб) та з урахуванням гальмівних факторів (наслідків дитячих травм, результатів обмежувального, жорстокого виховання тощо) (Титаренко, 2003). Варто зауважити, що українська й зарубіжна літератури дають чимало прикладів, які дають змогу актуалізувати зазначені проблеми і за допомогою методів бесіди й дискусії підвести учнів до відповідних висновків, актуалізувати важливі сенси;

- аксіопсихологічна стратегія, розроблена В. Рибалкою (Рибалка, 2003), передбачає аналіз як основної і свідомої діяльності, так і її складової, допоміжної та несвідомої метадіяльності, яка спрямована на звеличення чи пониження честі і гідності та інших цінностей людей у міжособистісних стосунках. Основна мета застосування аксіопсихологічної стратегії на уроках мовно-літературної галузі в контексті застосування здоров'язбережувальних

технологій – досягнення потрібного рівня усвідомлення учнями цінності особистості, її гідності і честі, усунення суперечності між честю і гідністю особистості в межах одного порушеного комплексу переживання її соціально-психологічної та індивідуально-психологічної цінності (Рибалка, 2003); задля цього можна звертатися як до особистого досвіду учня, життєвих ситуацій, так і прикладів із літературних творів, які аналізуються на уроках;

- стратегія лінгвістичної терапії, сформульована Н. Каліною (Каліна, 2000), основною ідеєю якої є пансеміотичний вплив на дискурс особистості, що ґрунтується на системному аналізі несвідомих засад психотерапевтичного спілкування. У процесі застосування цієї стратегії здійснюють аналіз процесу мовного самоконституювання особистості в екзистенційно значущій ситуації присутності іншої людини. Методологічною базою цієї стратегії є сугестивна лінгвістика. Основною методикою є: «чудесна особистісна історія» – власне героїчний епос, міф героя; методика вербальної міфологізації й ініціації особистості. Внаслідок застосування лінгвістичної стратегії діяльності відбувається цілеспрямована трансформація суб'єктивної психічної реальності особистості. Лінгвістичні трансформації сприяють розв'язанню її психологічних проблем на основі зміни форм і способів її самоконституювання (Каліна, 2000);

- стратегія формування життєвої перспективи, запропонована Є. Головахою, О. Кроником (Головаха, Кроник, 1997), передбачає психологічну допомогу шляхом аналізу життєвих подій у природному й соціальному середовищах, у внутрішньому світі (думках і почуттях), у діях і поведінці людини в межах причинно-цільової концепції психологічного часу. На думку авторів, основні шляхи реалізації стратегії формування життєвої перспективи – це діагностика й аналіз уявлень особистості про причинно-наслідкові зв'язки між елементарними подіями свого життя, тобто дослідження суб'єктивної картини її життєвого шляху; визначення найбільш суттєвих характеристик і зв'язків між подіями. Для реалізації цієї стратегії автори пропонують метод каузометрії як особливий біографічний метод діагностики суб'єктивної картини життєвого шляху індивіда, який охоплює події, що відбулися, і події, що плануються людиною (Головаха, Кроник, 1997). Відповідно, цю стратегію можна застосовувати в процесі аналізу як літературного, так і позалітературного матеріалу, зокрема творів інших видів мистецтва, життєвих ситуацій;

- екофасилітативна стратегія особистісних змін, сформульована П. Лушиним (Лушин, 2002), що передбачає міжсистемний перехід до нових можливостей, а відтак до нової ідентичності. Застосування цієї стратегії є особливо доречним під час переживання людиною кризового досвіду та подолання невизначеності щодо умов для подальшого життя, що набуває особливої актуальності в сучасних реаліях. Реалізація стратегії ґрунтується на таких основних принципах: принцип абсолютного позитивного ставлення проти принципу умовно позитивного ставлення; принцип переходу – «порядок через хаос» проти принципу поступового змінювання; принцип невизначеності (ні швидкість, ні стиль, ні результати групового процесу не можуть бути завчасно передбачені) проти принципу повної детермінації освітнього процесу; принцип колективного суб'єкта як сумісної групової ідентичності взаємного залучення й розподілення відповідальності проти принципу індивідуальної відповідальності суб'єкта, який претендує на повний контроль за тим, що відбувається (Лушин, 2002);

- стратегія рольової терапії – це стратегія психотерапевтичного консультування особистості або групи людей, під час якого особистість розглядається як суб'єкт життєвих ролей, а не сукупність рис. У процесі реалізації цієї стратегії життєвий світ людини розглядають як «сцену», її життєдіяльність як «драматичну дію», рольовий конфлікт як рушійну силу розвитку особистості, а життєву кризу як рольовий конфлікт у повсякденному житті. Структурною основою організації особистості вважають рольову модель, в якій визначено базові соціально-психологічні закономірності та особливості рольового функціонування і самореалізації, становлення та саморозвитку. Ця стратегія передбачає розгляд соціальних ролей особистості в трьох планах: соціологічному – як систему рольових очікувань, задану суспільством модель ролі, яка має значний вплив на формування особистості; соціально-психологічному – як виконання ролі та реалізацію міжособистісної взаємодії; психологічному – як внутрішню або уявну роль, яка не завжди реалізується в рольовій поведінці, але впливає на неї. Це створює можливості для всебічного аналізу образу-персонажа літературного твору, створення індивідуальної чи групової характеристики, а також проєкції на сучасні реалії і внутрішній світ особистості сучасного учня;

- духовно-особистісна стратегія, автором якої є Е. Помиткін (Помиткін, 2005). Застосування цієї стратегії передбачає пошук шляхів і можливостей для духовного зростання, визначення ідеалів, ціннісних орієнтацій та смислів, які для людини є життєво важливими. У випадку ціннісно-смыслового дисонансу, тобто неузгодженості між ідеалами, цінностями та сенсом життя людина має усвідомити причини та впорядкувати ці компоненти. Автор зазначає, що активізація потреби в духовному розвитку має особливе значення, оскільки це заохочує людину до активного перетворення власної сутності відповідно до місця і завдань у світі. Роблячи істотний крок у цьому напрямі, людина починає розуміти, що власні проблеми не є суто власними, а проблеми інших входять до переліку власних. Як наслідок, зростає мотивація до саморозвитку: покращення себе призводить до покращення світу (Помиткін, 2005).

Варто наголосити, що, окрім зазначених, дослідники (А. Фурман (Фурман, 2003), Д. Романовська (Романовська, 2010)) до теоретико орієнтованих стратегій відносять також гуманістичну стратегію діяльності (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Р. Мей,) і генетико-психологічну стратегію діяльності (С. Максименко).

До практико орієнтованих стратегій належать 13 видів, які досліджує у своїх працях низка вчених, як-от: Є. Глива (Глива, 2004), В. Панок, І. Цушко (Панок, Цушко, 2004). Цей блок складається з інформаційно-смыслових, аналітично-пошукових, трансформаційно-інтеграційних стратегій. Зокрема до інформаційно-смыслових стратегій дослідники відносять 4 такі види:

- стратегія розвитку психологічної культури всіх залучених осіб;

- стратегія самовдосконалення, що передбачає неперервний процес особистісного самовдосконалення, участь у різноманітних проєктах;

- профілактична, що передбачає попередження дезадаптацій дітей в освітньому середовищі шляхом просвітницької діяльності, створення сприятливого психологічного клімату, зняття психічних перевантажень;

- просвітницька, що полягає в наданні психологічної інформації всім зацікавленим особам.

До аналітично-пошукових стратегій віднесено 4 види, як-от:

- діагностична, що передбачає пошук психологічної інформації про людину чи групу, «конкретних знань про конкретну

людину», тобто на уроках мовно-літературної галузі це можна реалізувати методом спостереження за текстом літературного твору з метою пошуку необхідної інформації для складання характеристики героя і обговорення його рис характеру, моделі поведінки, почуттів і переживань;

- експертна, що полягає в оцінюванні психолого-педагогічних інновацій, методів і методик, визначенні ефективності впровадження програм і проєктів;

- прогностична, що означає складну взаємодію з представниками інших спеціальностей з метою прогнозування майбутньої ситуації і створення в ній таких умов, які б забезпечували оптимальний перебіг соціальної діяльності і соціально-психологічну корекцію розвитку;

- дослідницька (експериментальна), що передбачає прояв творчості з метою виявлення та аналізу значущої для професійної діяльності інформації. Учені вказують на те, що дослідницька діяльність заснована на внутрішніх власних мотивах, а не зовнішніх стимулах (Романовська, 2010).

До трансформаційно-інтеграційних стратегій належать 5 видів, а саме:

- розвивальна, яка базується на суб'єкт-суб'єктному підході та на вірі вчителя-словесника в позитивний потенціал учнів, у їхню здатність до постійного розвитку й самовдосконалення, у їхні необмежені творчі здібності;

- реабілітаційна, що передбачає соціально-психологічну й педагогічну допомогу та підтримку учнів, які перебувають у кризовій життєвій ситуації, соціально незахищених категорій населення;

- корекційна, яка передбачає усунення недоліків у розвитку особистості за допомогою використання психологічних прийомів;

- терапевтична, що полягає в наданні допомоги людині в продуктивних змінах особистості у випадках серйозних психологічних проблем, які не є проявами психічних захворювань;

- консультативна, що передбачає забезпечення людини необхідною психічною інформацією і створення умов для подолання життєвих труднощів і продуктивного існування в конкретних обставинах. Це розв'язання корекційних завдань (в широкому значенні) у складній ситуації, завдяки якій суб'єкт здатний адаптуватися до наявних умов (Фурман, 2012).

Д. Романовська, окрім зазначених двох груп визначає ще організаційно-методичні та технологічні (Романовська, 2010). Узявши до уваги концепцію творчої діяльності В. Моляко (Моляко, 2002), до групи організаційно-методичних можемо віднести стратегії, що відображають домінуючу спрямованість у способах організації навчальної діяльності, а також підбору методичного інструментарію.

Відтак, група організаційно-методичних стратегій охоплює 5 видів, які визначили й описали вчені А. Кабиш-Рибалка, В. Рибалка (Кабиш, Рибалка, 2008; Рибалка, 2003), В. Моляко (Моляко, 2002). Зокрема до цієї групи входять такі стратегії:

- репродуктивна (аналогізування), що полягає у схильності до копіювання, перенесення відомих конструкцій (структур) і функцій в нові умови. Указана стратегія передбачає застосування алгоритму, а також типового інструментарію для розв'язання проблемних ситуацій, які вже були апробовані в психологічній практиці; їх можна обговорити й модифікувати на основі прикладів із літературних творів на уроках мовно-літературної галузі;

- продуктивна (комбінування), що означає схильність до поєднання відомих методик, інструментів професійної діяльності в єдине ціле з метою створення якісно нових методик і технологій;

- творча (реконструювання), яка пов'язана з розробленням нових підходів до розв'язання професійних завдань в різних масштабах. Це сприяє розвитку психологічної, педагогічної і методичної наук і практики;

- універсальна стратегія, яка передбачає наслідування певної стратегічної схеми в розв'язанні професійних завдань, вона інтегрує у собі усі інші види стратегій;

- інтуїтивна стратегія, або стратегія спонтанних підстановок, що передбачає інсайтний підхід до розв'язання професійних завдань.

На основі ідей Д. Романовської (Романовська, 2010) до технологічних віднесено 6 видів стратегій, які були визначені відповідно до домінуючих технологій психологічного впливу й містять низку підстратегій.

- стратегії мотивування мають сприяти трансформації в структурі мотиваційної сфери людини, унаслідок якої змінюється поведінка людини в конкретних життєвих ситуаціях. До цієї стратегії належить низка підстратегій, а саме:

а) перемикання, що передбачає формування інтересу до об'єкта шляхом перенесення на нього властивостей, що притаманні іншому об'єкту. Ця підстратегія дає змогу актуалізувати позитивне ставлення, інтерес, любов до чогось важливого і привабливого, об'єкта чи діяльності, до яких необхідно сформувати інтерес;

б) зумовлення, що полягає в наданні раніше емоційно нейтральному об'єкту або змісту емоційно підкріпленого значення (переживання) шляхом устанавлення його зв'язку з відповідною емоцією (позитивною або негативною). Внаслідок мотиваційного зумовлення нейтральні подразники (предмети чи зміст) набувають здатності викликати емоції;

в) опосередкування, що передбачає формування безпосереднього інтересу до предмета чи змісту шляхом використання аргументів як підкріплювального впливу;

г) фіксації, метою якої є формування прихильності, інтересу, любові до предмета чи змісту шляхом закріплення або відтворення емоціогенної події в пам'яті;

д) позитивного підкріплення, що передбачає встановлення зв'язку «діяльність-задоволення» та формування інтересу в людини до предмета чи змісту за допомогою прийомів схвалення, оцінювання, винагороди тощо;

ж) наслідування, що полягає у формуванні мотивації до предмета чи змісту шляхом використання моделі поведінки, ідеалів, рис характеру значущих, особливо референтних, інших людей;

- стратегії розуміння репрезентують спосіб перетворення смислової інформації у процесі спілкування, у цьому контексті можна виділити такі підстратегії розуміння:

а) пояснення, що полягає в переважанні монологічних форм взаємодії, коли один суб'єкт взаємодії займає позицію «учителя», демонструючи високу зацікавленість у проблемах індивіда (виявлення значень його висловлювань і переживань);

б) інтерпретації, що передбачає діалогічну взаємодію, коли один суб'єкт постає в ролі «експерта», провідним модусом спілкування якого є трансляція його професіоналізму (створення смислу висловлювань і переживань індивіда);

в) діалогічного розуміння, що полягає в організації внутрішнього діалогу з індивідом, коли один суб'єкт здійснює психологічний супровід переживань іншого, виступає в ролі фасилітатора, використовуючи метод коментування сказаного індивідом

у найменш змінній формі, а також прийоми парадоксальної (провокаційної чи оцінювальної) комунікації до кожного висловлювання індивіда (пошук сенсу і переживань людини в процесі їх спільного дослідження);

- стратегії впливу – це діяльність, яка передбачає оволодіння суб'єктом взаємодії основними стратегіями психологічного впливу на іншого суб'єкта, а саме:

а) імперативного впливу, що передбачає ефективну діяльність в екстремальних ситуаціях, коли необхідно приймати оперативні і важливі рішення в умовах дефіциту часу, а також під час регламентації ієрархічних стосунків між суб'єктами освітнього процесу. Ця стратегія базується на об'єктній моделі, або реактивній парадигмі, відповідно до якої людина і її психіка загалом розглядаються як пасивний об'єкт впливу зовнішніх чинників;

б) маніпулятивного впливу, яка з успіхом використовується в засобах масової інформації для формування суспільної думки, рекламування товару. Людині відводиться пасивна роль, що призводить до втрати особистістю унікальності її сутності. Ця стратегія базується на акціональному або суб'єктному підході, який передбачає активність та індивідуальну вибірковість психічного відображення;

в) розвивального впливу, яка вважається найбільш ефективним методом педагогічних та психокорекційних впливів. Баується на суб'єкт-суб'єктному підході та на вірі в позитивний потенціал здобувачів освіти, у їхню здатність до постійного розвитку й самовдосконалення, у необмежені творчі здібності. Психологічною умовою реалізації такої стратегії впливу є діалог;

- стратегії продуктивних змін, які описує у своїх працях Є. Глива (Глива, 2004):

а) підтримувальна, що передбачає якнайшвидше емоційне врівноваження людини, усунення симптомів, підсилення наявних захисних механізмів та створення й удосконалення нових; підтримувальна стратегія може застосовуватися як основна або як додаткова;

б) перевиховна, що передбачає безпосередню модифікацію поведінки людини за допомогою позитивної підтримки й доброзичливого ставлення до неї з метою підвищення її життєвого потенціалу, модифікації цілей та пристосування до оточення. Це ремодельовання життєвого стилю за допомогою інтерпозиції між

індивідом та його поведінкою, заміна девіантних проявів у поведінці позитивними; це можна забезпечити за рахунок позитивної мотивації, підтримувально-заохочувальних висловлювань;

в) реконструктивна – передбачає реконструкцію особистості, якщо поведінка людини містить деструктивні прояви, якщо вона несвідомо нехтує універсальними життєвими цінностями. Відзначимо, що формування реконструктивної стратегії базується на думці, що робити вибір, а також приймати рішення про напрям та мету свого життєвого шляху та нести відповідальність за його виконання людина має самостійно. Учитель мовно-літературної галузі може замаскувати певні рекомендації під аналізом певних поведінкових моделей, узятих із літературних творів. Важливо надати здобувачеві середньої освіти можливість змінити ставлення до себе, близьких та свого внутрішнього світу; людина має навчитися по-новому мислити й відчувати;

г) ресурсна, що вказує на необхідність використання прихованого потенціалу особистості з метою зміни наявних деструктивних моделей поведінки на оптимальні; приклади для цього можна взяти із творів української й зарубіжної літератури;

д) фасилітативна, що передбачає процес керування відкритою динамічною системою особистості з метою підтримання її в стані саморозвитку (Глива, 2004).

– стратегії взаємодії, які характеризує Є. Глива (Глива, 2004), охоплюють такі різновиди:

а) рамкову чи інваріантну, яка передбачає застосування алгоритмів виходу із проблемних ситуацій («Роби, як я!»);

б) варіативну, що передбачає застосування алгоритмів виходу із проблемних ситуацій («Вибирай із цих способів сам!»);

в) партнерства, яка передбачає застосування алгоритмів виходу із проблемних ситуацій («Зробімо разом!»);

г) трансверсальну, що передбачає використання техніки психоаналітичної терапії, пошук причини порушень і розладів, заглиблення в умови, які сприяли розвиткові конфлікту чи посиленню дії стресогенних чинників;

д) лонгитюдну, що передбачає схему роботи, розраховану на пролонговану в часі діяльність;

– контрольні-оцінювальні стратегії, які класифікуються за принципом використання основних прийомів слухання:

а) рефлексивна підстратегія, що передбачає зворотний зв'язок під час спілкування;

б) аналітична підстратегія, що передбачає аналіз отриманої інформації.

Висновки. У процесі дослідження з'ясовано що стратегіальна організація є одним із базових принципів професійно-педагогічної діяльності. Враховуючи діалектичний зв'язок особистісної і професійної стратегій, у процесі дослідження взято за основу комплексне поняття «інтегральна стратегіальність». З'ясовано, що здатність до розроблення стратегій у межах професійно-педагогічної діяльності проявляється у структуруванні інформації, продукуванні схем упорядкованих дій, а також ефективного використання ресурсів індивіда (максимальний результат за мінімальних затрат часу і зусиль) та засобів.

Оскільки професійно-педагогічна діяльність учителя мовно-літературної галузі пов'язана з необхідністю врегулювання педагогічних конфліктів, пошуком шляхів оптимізації освітнього процесу, подоланням освітніх втрат і наслідків дії стресогенних чинників, то вчителям української мови й літератури, зарубіжної літератури потрібні знання, уміння й навички ефективного використання низки психологічних стратегій для подолання стресу. З цією метою схарактеризовано 4 основні групи психологічних стратегій (теоретико і практико орієнтовані, організаційно-методичні та технологічні) й обґрунтовано особливості їх застосування в процесі професійної діяльності учителів мовно-літературної галузі.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в більш ґрунтовному аналізі особливостей використання зазначених стратегій у межах професійно-педагогічної діяльності учителя мовно-літературної галузі.

Список використаних джерел

1. Глива Є. Вступ до психотерапії: навчальний посібник. Острог-Київ: Вид-во «Острозька академія», вид-во «Кондор», 2004. 530 с.
2. Головаха Є.І., Кроник О.О. Психологічний час як регулятор життєвого шляху особистості. *Мистецтво життєтворчості особистості: наук.-метод. посіб.: у 2 ч.* Київ: ІЗМН, 1997. Ч. 1. С. 227–237.
3. Горні К. Невротична особистість нашого часу. Харків, 2016. 186 с.
4. Кабиш-Рибалка А.В., Рибалка В.В. Стратегії пошуку сенсу життя старшокласниками з різними властивостями особистості. *Моляко В.О. Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко.* Київ: «Освіта України», 2008. С. 679–693.

5. Каліна Н.Ф. Лінгвістична психотерапія: автореф. дис. д-ра психол. наук: 19.00.01. Київ, 2000. 32 с.
6. Лілік О.О. Стратегіальність як засадничий принцип професійно-педагогічної діяльності. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. 2020. №2 (20). С. 50–56.
7. Лілік О., Вакула М. Рівні сформованості інтегральної стратегіальності як професійно-особистісної риси вчителів. *Дидактика*. 2021. №2. С. 29–35.
8. Лушин П.В. Психологія педагогічної зміни (екофасилітація). Кіровоград: Имекс «ПТД», 2002. 76 с.
9. Моляко В.О. Проблеми обдарованості: нові етапи психологічних досліджень та їх практичної реалізації. *Актуальні проблеми психології. Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога: збір. наук. праць*. Київ: VONA MENTE, 2002. Вип. 3. Ч. 1. С. 11–16.
10. Носко М.О., Гаркуша С.В., Носко Ю.М. Здоров'язбережувальні технології: принципи, форми та методи реалізації. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*. 2020. Вип. 166.
11. Панок В.Г., Цушко І.І. Стратегія розвитку психологічної служби системи освіти України: метод. посіб. Київ: Ніка-Центр, 2004. 128 с.
12. Перлз Ф. Гештальт-семінари. Київ: Інститут загальногуманітарних досліджень, 2007. 352 с.
13. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості: моногр. Київ: Наш час, 2005. 280 с.
14. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): навч.-метод. посіб. Київ: Ніка-Центр, 2003. 204 с.
15. Романовська Д. Обґрунтування класифікації видів особистісних стратегій діяльності спеціаліста-психолога. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка і психологія: зб. наук. пр.* 2010. Вип. 524. С. 139–150.
16. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 376 с.
17. Фройд З. Психологія сексуальності. Харків: Фоліо, 2018. 151 с.
18. Фромм Е. Втеча від свободи. Харків: «КСД», 2019. 288 с.
19. Фурман А.В. Методологічне обґрунтування багаторівневості парадигмальних досліджень у соціальній психології. *Методологія і психологія*. 2012. № 4. С. 78–125.
20. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: *Активне соціально-психологічне навчання*: навч. посіб. Київ: Вища шк., 2004. 679 с.
21. Assagioli R. *Psychosynthesis. A Manual of Principles and Techniques*, Hobbs, Dormann & Company, New York, 1965.
22. Blustein D.L. Integrating career counseling and psychotherapy: A comprehensive treatment strategy. *Psychotherapy*. Vol. 24. 1987. P. 794–799.
23. Hill A. *Art versus Illness: A Story of Art Therapy*. G. Allen and Unwin, 1948. 94 p.

24. Leuner H., Lang O. Psychotherapie mit dem Tagtraum, Katathymes Bilderleben, Ergebnisse II, Fallanalysen, Theorie. Huber, Bern, 1982.
25. Moreno J.L., Moreno Z.T., Moreno J. The First Psychodramatic Family. New York: Beacon House, 1964. 136 p.
26. Rubin J.A. Approaches to Art Therapy: Theory and Technique. New York; London: Routledge, 2016. 511 p.
27. Thorndike E.L. Human Nature and the Social Order. Macmillan Company, 1940. 1019 p.
28. Watson J. Behaviorism. Chicago: University of Chicago Press, 1930. 262 p.

References

1. Hlyva, Ye. (2004). Vstup do psykhoterapii [Introduction to psychotherapy]: navchalnyi posibnyk [a textbook]. Ostroh-Kyiv: Vyd-vo «Ostrozka akademiia», vyd-vo «Kondor» [in Ukrainian].
2. Holovakha, Ye.I., Kronyk, O.O. (1997). Psykholohichniy chas yak rehuliator zhyttievoho shliakhu osobystosti [Psychological time as a regulator of the life path of a person]. Mystetstvo zhyttietvorchosti osobystosti [The art of life-creativity of a person]: nauk.-metod. posib.: u 2 ch. [scientific-methodical manual: in 2 parts]. Kyiv: IZMN, 1, ss. 227–237 [in Ukrainian].
3. Horni, K. (2016). Nevrotychna osobystist nashoho chasu [Neurotic personality of our time]. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Kabysh-Rybalka, A.V., Rybalka, V.V. (2008). Stratehii poshuku sensu zhyttia starshoklasnykamy z riznymy vlastyvostiamy osobystosti [Strategies for finding the meaning of life by high school students with different personality traits]. Moliako V.O. Stratehii tvorchoi diialnosti: shkola V. O. Moliako [Strategies for creative activity: school V. Molyako]. Kyiv: «Osvita Ukrainy», ss. 679–693 [in Ukrainian].
5. Kalina, N.F. (2000). Linhvistychna psykhoterapiia [Linguistic psychotherapy]: avtoref. dys. d-ra psykhol. nauk: 19.00.01 [Abstract of the dissertation of Doctor of Psychological Sciences: 19.00.01]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Lilik, O.O. (2020). Stratehialnist yak zasadnychi pryntsypy profesiino-pedahohichnoi diialnosti [Strategicity as a fundamental principle of professional and pedagogical activity]. Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia [Bulletin of the Alfred Nobel University], 2 (20), ss. 50–56 [in Ukrainian].
7. Lilik, O., Vakula, M. (2021). Rivni sformovanosti intehralnoi stratehialnosti yak profesiino-osobystisnoi rysy vchyteliv [Levels of formation of integral strategicity as a professional and personal trait of teachers]. Dydaktyka [Didactics], 2, ss. 29–35 [in Ukrainian].
8. Lushyn, P.V. (2002). Psykholohiia pedahohichnoi zminy (ekofasylitatsiia) [Psychology of pedagogical change (eco-facilitation)]. Kirovohrad: Ymeks «PTD» [in Ukrainian].
9. Moliako, V.O. (2002). Problemy obdarovanosti: novi etapy psykholohichnykh doslidzhen ta yikh praktychnoi realizatsii [Problems of

giftedness: new stages of psychological research and their practical implementation. Current problems of psychology]. Aktualni problemy psykholohii. Obdarovana osobystist: poshuk, rozvytok, dopomoha: zbir. nauk. prats. [Gifted personality: search, development, help: collection of scientific works]. Kyiv: BONA MENTE, 3, 1, ss. 11–16 [in Ukrainian].

10. Nosko, M.O., Harkusha, S.V., Nosko, Yu.M. (2020). Zdoroviazberezhuvalni tekhnolohii: pryntsypy, formy ta metody realizatsii [Health-saving technologies: principles, forms and methods of implementation]. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T.H. Shevchenka [Bulletin of T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»] [in Ukrainian].

11. Panok, V.H., Tsushko, I.I. (2004). Stratehiia rozvytku psykholohichnoi sluzhby systemy osvity Ukrainy [Strategy for the development of the psychological service of the education system of Ukraine]: metod. posib. [methodical manual]. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

12. Perlz, F. (2007). Heshtalt-seminary [Gestalt seminars]. Kyiv: Instytut zahalnohumanitarnykh doslidzhen [in Ukrainian].

13. Pomytkin, E.O. (2005). Psykholohiia dukhovnoho rozvytku osobystosti [Psychology of spiritual development of the individual]: monohr [monograph]. Kyiv: Nash chas [in Ukrainian].

14. Rybalka, V.V. (2003). Metodolohichni pytannia naukovoï psykholohii (Dosvid osobystisno tsentrovanoi systematyzatsii katehorialno-poniatyevoho aparatu) [Methodological issues of scientific psychology (Experience of personality-centered systematization of the categorical-conceptual apparatus)]: navch.-metod. posib. [teaching-methodical manual]. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

15. Romanovska, D. (2010). Obgruntuvannia klasyfikatsii vydiv osobystisnykh stratehii diialnosti spetsialista-psykholoha [Justification of the classification of types of personal strategies of activity of a specialist psychologist]. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Pedagogika i psykholohiia: zb. nauk. pr. [Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Pedagogy and Psychology: Collection of Scientific Proceedings], 524, ss. 139–150 [in Ukrainian].

16. Tytarenko, T. M. (2003). Zhyttievyyi svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti [The life world of the individual: within and beyond everyday life.]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

17. Froid, Z. (2018). Psykholohiia seksualnosti [Psychology of sexuality]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

18. Fromm, E. (2019). Vtecha vid svobody [Escape from freedom]. Kharkiv: «KSD» [in Ukrainian].

19. Furman, A. V. (2012). Metodolohichne obgruntuvannia bahatorivnevosti paradyhmalnykh doslidzhen u sotsialnii psykholohii [Methodological justification of multilevel paradigmatic research in social psychology]. Metodolohiia i psykholohiia [Methodology and psychology], 4, ss. 78–125 [in Ukrainian].

20. Yatsenko, T. S. (2004). *Teoriia i praktyka hrupovoi psikhokorektsii: Aktyvnee sotsialno-psykholohichne navchannia* [Theory and practice of group psychocorrection: More active social and psychological training]: navch. posib. [a manual]. Kyiv: Vyshcha shk [in Ukrainian].
21. Assagioli, R. (1965). *Psychosynthesis. A Manual of Principles and Techniques*, Hobbs, Dormann & Company, New York [in English].
22. Blustein, D.L. (1987). Integrating career counseling and psychotherapy: A comprehensive treatment strategy. *Psychotherapy*, 24, ss. 794–799 [in English].
23. Hill, A. (1948). *Art versus Illness: A Story of Art Therapy*. G. Allen and Unwin [in English].
24. Leuner, H., Lang, O. (1982). *Psychotherapie mit dem Tagtraum, Katathymes Bilderleben, Ergebnisse II, Fallanalysen, Theorie*. Huber, Bern [in English].
25. Moreno, J.L., Moreno, Z.T., Moreno, J. (1964). *The First Psycho-dramatic Family*. New York: Beacon House [in English].
26. Rubin, J.A. (2016). *Approaches to Art Therapy: Theory and Technique*. New York; London: Routledge [in English].
27. Thorndike, E.L. (1940). *Human Nature and the Social Order*. Macmillan Company [in English].
28. Watson, J. (1930). *Behaviorism*. Chicago: University of Chicago Press [in English].

.....

Ольга ЛІЛІК   Olha LILIK

ORCID 0000-0002-5187-1944
 Reseacher ID GQB-0015-2022
 Scopus 58854885100

ORCID 0000-0002-5187-1944
 Reseacher ID GQB-0015-2022
 Scopus 58854885100

*Доктор педагогічних наук, професор,
 професор кафедри української мови,
 літератури та журналістики,
 Національний університет
 «Чернігівський колегіум»
 імені Т.Г. Шевченка
 (Чернігів, Україна)
 E-mail: lilik8383@ukr.net*

*Doctor of Pedagogical Sciences,
 Professor, Professor of Department
 of Ukrainian Language, Literature
 and Journalism,
 T.H. Shevchenko National University
 «Chernihiv Colehium»
 (Chernihiv, Ukraine)
 E-mail: lilik8383@ukr.net*

.....